

Warszawski autobus w roli głównej — w filmie Andrzeja Munka *Niedzielny poranek* (1955) i piosence *Czerwony autobus* (1952)

Małgorzata Wiśniewska

Adresat zajęć: uczniowie szkoły ponadpodstawowej.

Rodzaj zajęć: godzina wychowawcza, klasa I (przykładowy temat: Czerwony autobus w roli głównej, czyli filmowo-muzyczny przewodnik po Warszawie), wiedza o kulturze, koło filmowe.

Cel ogólny zajęć: Doskonalenie umiejętności porównywania różnych tekstów kultury z uwzględnieniem elementów analizy i interpretacji.

Cele szczegółowe:

Uczeń:

- interpretuje tytuł i podtytuł filmu;
- odczytuje sposób wykorzystania motywu autobusu w obu analizowanych tekstach;
- poznaje kontekst historyczny (realia powojennej Warszawy), w jakim powstały utwory i jego wpływ na ich wymowę;
- wskazuje zastosowane przez twórców środki wyrazu artystycznego i próbuje określić ich funkcje.

Metody pracy: pogadanka nauczająca (połączona ze sprawdzeniem pracy domowej), praca ze źródłami internetowymi, burza mózgów, analiza porównawcza tekstów kultury, dyskusja ukierunkowana.

Formy pracy: praca indywidualna oraz w parach/grupach (zależnie od liczebności zespołu).

Środki i materiały dydaktyczne: film *Niedzielny poranek* (1955) Andrzeja Munka¹, piosenka *Czerwony autobus* (1952) Kazimierza Winklera i Władysława Szpilmana (w wykonaniu Andrzeja Boguckiego i Chóru Czejanda)², tekst piosenki³, karta pracy, dostęp do internetu.

¹ Dostępny na: <http://archiwum.nina.gov.pl/film/niedzielny-poranek>

² <https://www.youtube.com/watch?v=nxwKRrUmQLo>

³ https://www.tekstowo.pl/piosenka,andrzej_bogucki,czerwony_autobus.html

Słowa kluczowe: warszawski autobus, scherzo, impresja dokumentalna, socrealizm.

Czas: 1 godzina lekcyjna + projekcja filmu (18 min) i wysłuchanie piosenki.

Bibliografia: Hendrykowski M., *Andrzej Munk*, z serii Ludzie Polskiego Kina, Biblioteka Więzi, Warszawa 2007, ss. 42–44, 78–79 ■ Hendrykowski M., *Autobus Linkego jako parodia PRL. Studium intertekstualne*, „Images” wol. XIV, nr 23, Poznań 2014, dostępny przez: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/i/article/download/908/855>, s. 11 ■ Lubelski T., *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Chorzów 2009, ss. 226–227.

PRZYGOTOWANIE DO ZAJĘĆ:

Młodzież zapoznała się z utworem muzycznym oraz obejrzała film Andrzeja Munka i w ramach pracy domowej wynotowała nazwy zarejestrowanych kamerą ulic, placów i obiektów na trasie autobusu 133. Warto specjalnie wyróżnić tych uczniów, którzy za pomocą aplikacji (np. mapy Google) odtworzyli na wirtualnym planie miasta trasę „czerwonego autobusu” i wykorzystać ich zapiski podczas wprowadzenia do lekcji.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. Przy wsparciu klasy nauczyciel krótko przedstawia realia Warszawy, które obrazują poznane utwory (wczesne lata 50. XX w. jako czas intensywnej odbudowy i rozbudowy stolicy oraz modernizacji środków transportu miejskiego: wprowadzenie do eksploatacji nowoczesnego francuskiego autobusu marki Chausson (ZAŁĄCZNIK NR 1), którym odwiedzamy wraz z bohaterami filmu: Stare Miasto, plac Zamkowy, Krakowskie Przedmieście, Nowy Świat, plac Trzech Krzyży, Aleje Ujazdowskie, plac Konstytucji, Marszałkowską, plac Zbawiciela, Pałac Kultury i Nauki im. Józefa Stalina, Ogród Saski, ulicę Senatorską ze zrujnowanymi kamienicami po lewej stronie, Teatr Wielki w budowie i Centralny Park Kultury w finale; codzienne kłopoty komunikacyjne warszawiaków, uchwycone kamerą Romualda Kropata). Następnie prowadzący wyjaśnia genezę filmowej opowieści oraz jej wpływ na nastrój i wymowę utworu: *Niedzielny poranek* został nakręcony na konkurs filmowy w ramach V Światowego Festiwalu Młodzieży i Studentów w Warszawie (który miał się odbywać od 31 lipca do 15 sierpnia 1955 r., stając się sygnałem zbliżającej się odwilży, ale oficjalnie prezentował światu wyższość systemu socjalistycznego nad kapitalizmem), nie mógł jeszcze pokazać całej prawdy o ówczesnej rzeczywistości, ale w dowcipnym komentarzu Kazimierza Rudzkiego uniknął natrętnej propagandowej konwencji. Przedstawiając okoliczności powstania dzieła, nauczyciel może wprowadzić pojęcie socrealizmu, korzystając np. z definicji zawartej w *Słowniku języka polskiego PWN*⁴.

⁴ <https://sjp.pwn.pl/slowniki/socrealizm.html>

2. Prowadzący rozdaje uczniom wydrukowane teksty piosenki (ZAŁĄCZNIK NR 2), a następnie inicjuje rozmowę, pytając uczestników o możliwy powód zestawienia obu dzieł. W odpowiedzi młodzież powinna przede wszystkim zwrócić uwagę na motyw kluczowy, czyli podróż warszawskim autobusem, zarysowany delikatnie wątek „romansowy” (uczniowie mogą przywołać konkretne przykłady z tekstu i sytuacji z filmu), pogodny, wręcz żartobliwy (szczególnie w filmie) nastrój obu utworów. Nauczyciel podaje temat i cel zajęć oraz wręcza młodzieży kartę pracy (ZAŁĄCZNIK NR 3), zapewniając czas na przygotowanie odpowiedzi (10 min).

3. Ochotnicy prezentują wnioski, które pozostała część klasy i nauczyciel komentują lub uzupełniają. Przykładowa wypowiedź może przybrać taki kształt:

Tytuł *Niedzielny poranek* zapowiada nudną, leniwą opowieść o tym, jak ludzie spędzają wolny od pracy dzień (pytanie: co robią mieszkańcy Warszawy w niedzielny poranek? — śpią!, odpoczywają!). Tymczasem filmowa historia wcale nie jest tak spokojna (w niedzielnym autobusie nie brakuje zabawnych sytuacji), co sugeruje już podtytuł — *scherzo*, czyli „żart”, oznaczający gatunek muzyczny o liryczno-żartobliwym charakterze i wyrazistym rytmie. Takie zaskakujące, niestereotypowe zestawienie stanie się znakiem rozpoznawczym twórczości Andrzeja Munka, który „szukał własnego wyrazu i możliwości odrzucenia szablonu, odejścia od bezdusznej matrycy danej konwencji na rzecz czegoś osobistego”⁵. Przykładem potwierdzającym niekonwencjonalność metod pracy reżysera jest wprowadzenie jego osoby do filmu. Munk pojawia się w roli pasażera, który zasnął, a następnie w pośpiechu opuszcza autobus na końcowym przystanku. Do swojego dokumentu twórca zaangażował też ojca, Ludwika Munka, starszka z laską, wprowadzanego przez konduktorkę do pojazdu.

Motyw autobusu odgrywa zasadniczą rolę w obu tekstach. Stanowi miejsce zdarzeń, ale także ruchomy punkt obserwacyjny miasta, które „zwiedzamy” wraz z pasażerami. Głównymi bohaterami są młodzi, pełni życia i fantazji kierowcy, prowadzący z zapałem i „po warszawsku” swoje „czerwone autobusy”. W autobusie wiele się dzieje, tworzy się też mała wspólnota podróżujących, zaś pracowników komunikacji — kierowcę, konduktorkę, kontrolera — łączą więzy sympatii, a czasem nawet rodzące się uczucie. Jest to szczególnie widoczne w *Niedzielnym poranku*, który wpisuje losy dwojga młodych w ramę konstrukcyjną, wykorzystującą motyw schodów: w pierwszym epizodzie pojawiają się w grupie pracowników spieszących się do zajezdni, na końcu — kamera chwytą parę już po pracy,

⁵ Hendrykowski M., *Andrzej Munk*, Warszawa 2007, s. 44.

gdy biegną schodami Centralnego Parku Kultury. Ich flirt stanie się nicią spajającą poszczególnie koncepty.

Do swojego dzieła, które nazwał „pogodną krótką opowieścią”, wplótł Munk-scenarzysta kilka miniscenek, nadających całości lekkości i humoru. Są to w kolejności pojawiania się w filmie:

- flirtujący z konduktorką elegancki pan („ich dwóch, ona jedna i autobus też jeden”);
- uprzejmy kierowca czekający na sympatyczną i ładną spóźnioną pasażerkę („czego się nie robi dla takiego uśmiechu”), która podoba się także innemu pasażerowi;
- perypetie „kobiety roztargnionej”;
- „wspólna” lektura gazety, czyli jak zaoszczędzić na kupnie pisma i jednocześnie nie nudzić się podczas jazdy;
- codzienny rytuał warszawiaków: sprawdzanie postępów w budowie Pałacu Kultury i Nauki;
- ucieczka „młodych kadr” przed kontrolerem i perypetii „roztargnionej” ciąg dalszy („kobieta jest bezradna, gdy nie ma przy sobie kontrolera”);
- turysta-piechur czekający na przystanku na spóźniającą się partnerkę („trzydzieści siedem minut!”);
- odkrycie przez kierowcę „tajników swego serca” na pętli autobusu;
- koleżanki gaduły;
- scenki uliczne: tłok w autobusie, na przystankach i na chodnikach;
- epizod z ojcem reżysera;
- niekulturalna pasażerka, „formalistka”, nieustępująca miejsca ojcu z dzieckiem na rękę;
- zaloty przez szyby autobusu i tramwaju;
- nieuważny pieszy, który prawie spowodował wypadek!
- pasażerowie kontra kierowca i nieoczekiwana pomoc konduktorki;
- koniec trasy i nieporozumień.

Wszystkie epizody łączy jazda trasą autobusu 133 oraz dowcipny, czasem gorzko-ironiczny komentarz spoza kadru. Rację ma Marek Hendrykowski, pisząc o „przełamanych nastrojach”, ponieważ w filmie żartobliwy ton sąsiaduje z krytycznymi uwagami, kiedy obserwujemy niektóre bezmyślne czy wręcz złośliwe zachowania ludzi. Zróznicowany nastrój filmowej impresji buduje również muzyka Jana Krenza, dyrygenta i kompozytora, stałego współpracownika Munka, który poprzez swoje nowoczesne kompozycje — oparte na dźwiękach fortepianu, ksylofonu, bębna i fagotu — ilustruje i komentuje wydarzenia. Całość tchnie realizmem i daleka jest od typowej w tamtych

czasach tendencyjności w ukazywaniu realiów codzienności. Obecność w dziele reżysera jako zwykłego pasażera, jednego z wielu, wnosi element autotematyczności.

Z kolei w dynamicznym (co podkreśla dobór czasowników: pędzić, mknąć, pojechać, mijać), rytmicznym (typowy dla piosenki wiersz toniczny, ze stałym układem zestrojów akcentowych), rymowanym tekście poetyckim Kazimierza Winklera prowadzenie autobusu to źródło szczęścia, mocy oraz powód do dumy młodego kierowcy. Za pan brat z miastem, które nazywa „dobrym przyjacielem” i którego zmieniające się oblicze śledzi każdego dnia, zaprasza nas do swego autobusu. Szybka jazda daje poczucie wolności („nie dogoni nas gołębia szybki cień”) i siły („kierownicę trzeba chwycić w mocne dłonie, kiedy motor, jak koń młody naprzód rwie”), dzięki którym ogarnia bohatera młodzieńcza euforia, ale i radość z powodu dobrze spełnionego obowiązku. Po „ostatnim kursie” czekają na niego „jasne oczy” dziewczyny.

4. Nauczyciel wspólnie z uczniami formułuje wnioski końcowe, zastanawiając się nad różnymi metodami oddania rzeczywistości lat 50. w obu dziełach. O ile Andrzejowi Munkowi udało się uniknąć socrealistycznej plakatowości, o tyle afirmacja sierniężnej rzeczywistości, typowa dla literatury socrealistycznej, nie razi jednak tak bardzo w popularnej piosence, ponieważ pozbawiona jest bezpośrednich akcentów ideologicznych (bardzo surową ocenę wystawia utworowi Marek Hendrykowski, określając błyskotliwie utwór „*Mydélkiem Fa* na antenie realnego socjalizmu”⁶).

PRACA DOMOWA:

Do wyboru:

1. Obejrzyj film Bronisława Wojciecha Linkego pt. *Autobus* i poszukaj informacji o tym dziele.
2. Wysłuchaj piosenki Jacka Kaczmarskiego pt. *Czerwony autobus* i przygotuj krótką wypowiedź ustną na temat tego utworu.

ZAŁĄCZNIK NR 1

„Chausson nie jest zwykłym autobusem, jakich wiele (...). Studiowana po latach historia Chaussona w Polsce stanowi niezmiernie ciekawy dokument swego czasu. W dziejach powojennej Warszawy autobusowi miejskiemu tej właśnie marki przypada miejsce tak znaczące i eksponowane, że śmiało może uchodzić za »tekst kultury« (...). Zanim [c]haussony pojawiły się na ulicach Warszawy, transport odbywał się

⁶ Hendrykowski M., *Autobus Linkego jako parodia PRL. Studium intertekstualne*, „Images” wol. XIV, nr 23, Poznań 2014, dostępny przez: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/i/article/download/908/855>, s. 11.

w stolicy czym popadło. Autobusów i trolejbusów było jak na lekarstwo. Radzono sobie rozmaicie, głównie służyły do tego zdezelowane, pofrontowe ciężarówki, lory, riksze, platformy i furmanki. Luksusem i obiektem pożądania tysięcy mieszkańców, niczym w filmie *De Siki*, był zwykły rower. Nic dziwnego, że posiadanie własnego (a tym bardziej nowoczesnego) taboru komunikacyjnego stanowiło marzenie nie tylko stolicy, ale także bardzo wielu innych zniszczonych przez wojnę miast.

Produkowany przez renomowany francuski koncern (...) autobus oznaczony symbolem APH 47 uchodził wtedy za najlepszy na świecie. Do opinii tej przyczyniał się długi szereg technicznych rozwiązań (...). Przede wszystkim jednak pojazdy te cechowała doskonała jakość wykonania, dzięki której wytrzymywały one nieprawdopodobne wręcz przeciążenia i najbardziej forsowną codzienną eksploatację (...).

W realiach powojennej stolicy autobus (zwany przez mieszkańców »hałsonem«) bardzo szybko stał się doskonale rozpoznawalnym dla wszystkich rekwizytem — budzącym pozytywne skojarzenia znakiem odbudowującego się miasta. Po przejściu przez propagandową rekwizytornię nowego ustroju wkrótce zyskał też stały epitet »czerwony« — niczym *Eos różanopalca* i *szybkonogi Achilles*. Nie tyle zimny, obcy i obojętny pojazd mechaniczny, ile żywy organizm używany do masowego transportu i bezlitośnie eksploatowany każdego dnia. Oczekiwany na przystankach przez tłumy pasażerów. Zatłoczony, oblegany, wiecznie przeciążony...⁷.

ZAŁĄCZNIK NR 2

Tekst piosenki *Czerwony autobus*

Gdy o świecie pędzę wichrem przez ulice,
jak przyjaciel dobry, miasto wita mnie
i naprawdę tyle szczęścia wszystkim życzę,
ile daje mi Warszawa w każdy dzień.

Proszę wsiadać, nikt nie spóźni się do pracy,
pojedziemy szybko, choć wokoło las...
Las rusztowań wokół nas, to właśnie znaczy,
że nie stoi tutaj w miejscu czas.

(ref.) Autobus czerwony, przez ulice mego miasta mknie,
mija nowe, jasne domy, i ogrodów chłodny cień.
Czasem dziewczę spojrzenie rzuci ku nam jak płomienny kwiat.

⁷ Hendrykowski M., dz. cyt., ss. 8–10.

Nowy jest nie tylko Nowy Świat, u nas nowy każdy dzień.
A motor tak buczy, dudni basem ponad mostem,
w tej tonacji radości, w której serce moje gra.
Autobus czerwony, a w nim ludzie, choćby każdy z was.
Wszyscy patrzą, jakby pierwszy raz zobaczyli miasto swe.
Wszyscy patrzą, jakby pierwszy raz zobaczyli miasto swe.
Kierownicę trzeba chwycić w mocne dłonie,
kiedy motor, jak koń młody naprzód rwie,
nawet wiatr od Wisły nas już nie dogoni,
nie dogoni nas gołębia szybki cień.
Proszę wsiadać, to ostatni kurs, a potem,
gdy umilknie już motoru dźwięczny rytm,
w jasne oczy spojrzeć ci, a serce młotem
na twój widok, miła, zacznie bić.

ZAŁĄCZNIK NR 3

1. Jak można odczytać tytuł i podtytuł filmu Andrzeja Munka?
2. W jaki sposób obaj twórcy posłużyli się motywem autobusu?

W filmie *Niedzielnny poranek*:

- a) Kim są główni bohaterowie i jakie łączą ich relacje?
- b) Jakie epizody („koncepty”) składają się na fabułę utworu i w jaki sposób spinają się z motywem kluczowym? Wymień je i krótko opisz.
- c) Jakie znaczenie ma komentarz z off-u, a jakie ścieżka muzyczna?
- d) Jak rozumiesz wypowiedź jednego z krytyków o stylu filmowej narracji Munka: „Sta-
rał się bowiem unikać płaskiej jednoznaczności i w filmie dążył świadomie do pew-
nej komplikacji. Jako opowiadacz był mistrzem takich przełamanych nastrojów”⁸.

W piosence *Czerwony autobus*:

- a) Z czyjej perspektywy opowiadana jest historia?
- b) Czym się staje dla bohatera jazda autobusem?
- c) Co przeżywa osoba mówiąca? — nazwij te przeżycia, doznania, uczucia.
- d) W jakim nastroju utrzymany jest tekst i za pomocą jakich środków wyrazu zostało to zaprezentowane?

⁸ Tamże, s. 44.